

Agnete Nesse

FLERSPRÅKLIGE KILDER FRA BERGEN

Sammendrag

I denne artikkelen presenteres først kort Bergen i hansatiden, der vekten legges på det språksosiale forholdet mellom hanseater og bergensere. Deretter diskuteres den norsk-tyske tospråkligheten i byen, med særlig vekt på det kildematerialet som kan karakteriseres som tospråklig. Det blir gitt eksempler på oversettelser fra norsk til tysk, tospråklig brevveksling og sitering på norsk i tyske tekster. De omtalte tekstene leses både som kilder til kunnskap om de språksosiale forholdene, og som kilder til kunnskap om de språkene som ble brukt.

1. Hansatiden i Bergen

For kjennere av det nordeuropeiske hansaforbundet slik det hadde sin vekst og fall over store deler av Europa i middelalderen, kan det være overraskende at jeg plasserer hansatiden i Bergen mellom 1350 og 1750, i og med at storhetstiden til hansaforbundet var på 1400- og tidlig 1500-tallet. Men hansaforbundets Kontor i Bergen eksisterte helt frem til 1761, de siste årene var det riktignok bare et par hanseater igjen, men institusjonen var til de grader levende i byen, at så seint som i 1819¹ ble det sendt post til "Det tyske Kontor" på Bryggen i Bergen.

I storhetstiden til hansaforbundet var andelen tyskere i Bergen stor, det er mulig de tyske utgjorde så mye som 20 % av en befolkning på mellom 7000 og 10.000 (Helle 1982:489 og 743). I tillegg til norskfødte og tyskere, var der innslag av dansker og svensker, og dessuten hollendere og engelskmenn i byen. Hanseatene som var i Bergen, var liksom ved de andre kontorene² underlagt ekteskapsforbud. Dette førte til at området der de arbeidet og bodde, den bydelen som like siden 1200-tallet har hett Bryggen, og som fremdeles bærer dette navnet, var en slags mannlig getto. På 1300-tallet bodde der fremdeles norske familier på Bryggen, men etter hvert som tyskerne ekspanderte, flyttet de norske til andre strøk i byen. Deretter var

¹ Bergen byarkiv, Det norske kontors arkiv, 585 D:6.

² Hansaforbundet hadde fire såkalte kontor. I tillegg til i Bergen, fantes de i London, Brugge og Novgorod.

Bryggen mer eller mindre et heltysk område i en periode, før norske borgere kjøpte seg inn i området igjen. Så både i begynnelsen og i slutten av hansatiden arbeidet både bergensere og tyskere på Bryggen, og fra den siste perioden har vi gode tospråklige vitnesbyrd om dette i de såkalte nabobøkene. I disse bøkene gikk nedskrivningen av viktige hendelser på omgang mellom beboerne, og så seint som rundt år 1800 var systemet slik at når det var en tysker sin tur til å skrive, skrev han på tysk, men på linjen under var det kanskje en norsk som skrev, og han skrev dansk-norsk³.

Livet på Bryggen i Bergen var for mange av hanseatene et stoppested på veien fra landsbygden i Nord-Tyskland der de vokste opp, til et liv som voksen kjøpmann i en av de nordtyske byene. De fikk handelsutdanning og gesellbrev i Bergen, og kunne arbeide en periode som handelsforvalter før de dro tilbake til Tyskland. Vanlig oppholdstid i Bergen kan ha vært ca. 10 år, for eksempel fra guttene var konfirmert til de var midt i 20-årene. Så i motsetning til den norske delen av befolkningen, som var relativt stabil, var den tyske delen av befolkningen stadig skiftende.

Det var ikke bare ekteskapsforbudet som bidro til å isolere hanseatene fra bergenserne. Kirken, som kunne vært en møteplass for de to folkegruppene, ble delt i 1408, da hanseatene fikk overta en av byens kirker og bruke den som sin⁴. Gruppene møttes heller ikke i felles utøvelse av lov og rett i byen, hansakontoret hadde sine egne regler og straffet sine medlemmer internt. Kun hvis det var strid mellom en tysker og en bergenser kunne dette bli tatt opp i felles rett, men en vanlig klage fra norsk side var at tyskerne ikke ønsket å bidra i slike saker. I "Nordmannens klage og kjøpmannens svar" (se under avsnitt 4.) står det for eksempel:

(1) Nordmannen

Hvis en nordmann og en tysker kommer opp i strid, eller en tysker med en nordmann, da vil de tyske dømme selv med den makten sammenkomstene deres har, og de skåner derved verken kloster eller kirker eller folks privatliv.

Kjøpmannen

Kjøpmannen dømmer nå ikke med forsamlingens makt, men kjøpmannen er alltid lydig og behjelpelig overfor loven. Derfor blir det tenkt feil om kjøpmannen, og de har deri ingen skyld (Min oversettelse).

Når det på grunn av ekteskapsforbudet ikke oppsto blandete, norsk-tyske familier, når bergensere og tyskere heller ikke arbeidet sammen, når de ikke møttes til kirkegang og ikke i rettssalen eller på rådhuset, så kan en nesten undres over at tyskere og bergensere i det hele tatt snakket sammen over språkgrensen. Men kildene forteller oss om noen møtepunkt, og de har alle

³ Svendsgårdens nabobok, Universitetsbiblioteket i Bergen, M 211.

⁴ Norges gamle Love, 2. rekke 1388-1604, 1. bind, nr. 207.

vært av uformell karakter: Vinstuen, som det bare var en av, var åpen for alle. Overklassen i hver gruppe var ikke større enn at de søkte sammen ved festlige anledninger, og hanseatenes introduksjonsspill, som alle unge læregutter måtte gjennom for å bli fullverdige medlemmer av det hanseatiske samfunnet, var en populær folkeforlystelse for alle i byen, og må ha hatt et karnevalsaktig preg med opptog i gatene og festlig dekorerte hus⁵.

Kontakten mellom tyskere og bergensere har altså primært eksistert på det uformelle planet. Som språkkontakt må den defineres som ikke spesielt intens. Men siden den varte så lenge og var så stabil i sin form, fikk den likevel relativt store konsekvenser for de språkene som var involvert. For tysk var dette en kortsiktig virkning. Det utviklet seg riktignok et slags bergentysk (Brattgard 1934:278), en varietet som kan karakteriseres som en arbeidssjargong knyttet til det mannlige fellesskapet på Bryggen. Lite og ingenting av denne varietet ble med tilbake til Tyskland når hanseatene var ferdige i tjenesten sin i Bergen. Men for talemålet i Bergen fikk kontakten større konsekvenser, og den dag i dag finnes kontaktresultatene som en del av dialekten (Nesse 2002), selv om det er 250 år siden den siste hanseat forlot byen og 150 år siden den siste tyske gudstjeneste ble holdt i byens tyske kirke.

2. Den bergenske flerspråkligheten

Språkkontakt og flerspråklighet er knyttet uløselig til hverandre. For at to eller flere språk skal være i kontakt med hverandre, må det være flerspråklige mennesker. Men hvordan denne flerspråkligheten arter seg, er svært varierende, og selv om språkkontakt ser ut til å føre til visse typer språkendringer, så vil graden av endringene likevel henge sammen med typen flerspråklighet (Nesse 2002:29-31).

I et tospråklig samfunn er det vanlig at den svakeste gruppen behersker begge språk, mens den sterkeste gruppen er enspråklig. Språkforholdene i de norsk-samiske områdene i Nord-Norge er et godt eksempel på en slik situasjon. I flerspråklige samfunn kan det også utvikle seg ulike typer blandingsspråk, alt etter hva slags kommunikasjonsbehov språkbrukerne har. I våre dager har vi jo i Norge og andre land en ganske ekstrem form for tospråklighet, all den tid det språket som representerer den sterkeste gruppen, engelsk, ikke har særlig mange morsmålsbrukere i det norske samfunnet. Det er altså ikke mennesker som representerer det sterkeste språket i dag, men internasjonale konsern, media og mote (om bruk av

⁵ Lübecks byarkiv, Bergenfahrerarchiv nr. 715.

engelsk innenfor ulike kulturelle ytringsformer i hhv. Norge og Tyskland, se f.eks. Androutsopoulos 2004 og Andersen 2007).

Når vi skal vurdere den bergensk-hanseatiske flerspråkligheten, må vi både vurdere de språkene som møttes, hvordan de ble brukt, og av hvem. I all hovedsak var det to språk som var viktige, for selv om det fantes folk fra mange europeiske land i Bergen, så var det ingen andre språk i tillegg til norsk som hadde så mange brukere og som fikk den statusen som nedertysk fikk. På 1300-tallet var både norsk og nedertysk skriftspråk. De norske snakket en vestnorsk variant av gammelnorsk, Bergens eldste bymål, utviklet fra 1100-tallet av. Skriftspråket var også gammelnorsk, og frem til tidlig på 1400-tallet ble det skrevet med både latinske bokstaver og med runer. Skriftspråket var selvfølgelig kun relevant for en liten gruppe av befolkningen, og særlig for de geistliges del ble latin brukt svært mye i skrift. I og med at latin var begrenset til spesielle domener, var dette språket mindre viktig for den daglige omgang i handelsbyen (Braunmüller 1995:16). Selv om hanseatene i den tidligste perioden førte protokollene sine på latin, var det tysk som var i bruk på den tiden de etablerte seg i Bergen. Som vi skal se i avsnitt 5., blandes norsk og latin i de skriftlige kildene på en helt annen måte enn norsk og tysk, og dette er en god indikasjon på den ulike statusen og de ulike bruksmåtene latin og tysk hadde som fremmedspråk i Skandinavia.

Tyskerne i Bergen snakket ulike middelnedertyske dialekter, og selv om det etter hvert ble brukt et slags normert skriftspråk, i noen grad basert på bymålet i Lübeck, så var det dialektforskjeller i det nedertyske skriftspråket som var i bruk i Bergen. Både det norske og det tyske skriftspråket vi møter i kildene, er svært variasjonsrikt.

Vi kan regne med at andelen som kunne lese og skrive var større blant tyskerne enn blant bergenserne. På ett eller annet tidspunkt ble handelsforvalterne som hadde ansvaret for læreguttene pålagt å gi dem lese- og skriveopplæring vinterstid, uten at vi kan vite helt sikkert når dette ble innført. Men det har vært før det ble innført allmenn skole i Norge i 1739 (Høigård og Ruge 1971:36). I en bok fra 1754⁶ med artikler som blant annet regulerer forholdet for læreguttene ved kontoret i Bergen, henvises det til eldre mandat fra 1600-tallet. Der fremgår det tydelig at "husbonden", dvs. handelsforvalteren som hadde ansvar for læreguttene, hadde plikt til å la guttene gå i skole om vinteren. De som ikke kunne lese og skrive før de

⁶ Lübecks byarkiv, Externa Danica, Kontor zu Bergen, nr. 844, *Kong Friderich den femtes allernaadigste Anordning og Articler for De Contoirske i Bergen Dateret Christiansborg slot den 7 October 1754, med modstaaende oversættelse paa Tydsk, til deres tjeneste som ey maatte forstaae det Danske.* s. 88ff.

kom, skulle lære dette, og de som kunne lese og skrive, skulle "jefnlig øve sig derudi".

Det faktum at begge disse språkene, både middelnedertysk og gammelnorsk, opphørte som skriftspråk i løpet av hansatiden, har trolig større betydning for oss som forsker på språkhistorien enn det hadde for språkbrukerne selv. De norske begynte litt etter litt å skrive dansk, og de tyske begynte litt etter litt å skrive høytysk. Det var altså en parallell situasjon: begge de gamle skriftspråkene ble avløst av et nært beslektet nabospråk, og i begge tilfellene ser vi at overgangen skjedde gradvis. De norske tekstene ble mer og mer oppblandet med dansk, til vi fra 1600-tallet av må si at det var dansk de skrev.

Nedertysk holdt seg noe lengre som skriftspråk, helt til siste halvdel av 1600-tallet ble det produsert tekster i Bergen som må kunne klassifiseres som nedertyske, men fra 1700-tallet av er det høytysk som råder. Det at overgangen fra norsk og nedertysk til dansk og høytysk skjedde så gradvis og over så lang tid, gjorde at det trolig ikke opplevdes som dramatisk for de som selv leste og skrev. Det er da heller ingenting som tyder på at forholdet mellom norsk/dansk på den ene siden og nedertysk/høytysk på den andre siden endret seg i løpet av den tiden hanseatene var i byen.

Norsk og tysk var knyttet til sine språkbrukergrupper, og språk og gruppe var assosiert sterkt til hverandre. Språkene hadde ulike domener, og særlig tysk hadde sine begrensninger som bruksspråk i Bergen. Tyskens viktigste domene var utenrikshandelen, siden denne handelen ble dominert av hanseatene i så lang tid. Norsk var ikke knyttet til en bestemt næringsvei, siden alle næringer i prinsippet kunne drives på norsk. Men lenge var det lite av utenrikshandelen som ble drevet på norsk, så her var det et domene som ble dominert av tysk språk.

Tysk var dessuten et språk med maskuline konnotasjoner, i og med at andelen innvandrede tyske kvinner var så liten. Det var så godt som bare menn som kom, for å være læregutter og seinere for å slå seg ned som kjøpmenn. Norsk var ikke kjønnet på samme måte, både kvinner og menn snakket jo norsk. Disse maskuline assosiasjonene som var knyttet til tysk, ble på sikt avgjørende for at språket forsvant fra byen (Nesse 2007:432–433).

Norsk var på sin side politikkenes og myndighetenes språk, særlig i lokal forstand, men i begynnelsen av hansatiden også på nasjonalt plan. Seinere ble de dansk/norske kongene enten tospråklige tysk/dansk, eller i verste fall kun tyskspråklige, og dette førte til at de i stor grad henvendte seg til tyskerne på tysk.

Det store spørsmålet i en by med en slik domenefordeling mellom språkene, er selvfølgelig hvor utbredt aktiv tospråklighet var. En kunne

teoretisk sett godt tenkt seg at tyskerne lærte å snakke norsk for å kunne kommunisere med bergenserne. Og en oppfatning om at det gikk rundt tyskere i Bergen og snakket dårlig norsk, og at dette etter hvert førte til at de norske selv begynte å snakke et forenklet norsk og at det er slik bergensdialekten utviklet seg, har vært foreslått (Jahr 1999:26). Ved å operere med såkalte "imperfect adult learners" kunne en lett forklare alle de grammatiske forenklingene i bergensdialekten.

For at tyskerne skulle følt seg presset til å lære å snakke norsk, måtte de ha følt at de var den svakeste parten, og ute av stand til å få bergenserne til å tilpasse seg språklig. Men det er ingen kilder som gir støtte for at dette har vært tilfellet, vi har ingen belegg for at hanseater snakket norsk. Alt tyder på at tyskerne følte seg som jevnbyrdige med bergenserne. De hadde riktignok ikke noe de skulle ha sagt når det gjaldt hvordan byen skulle drives, men økonomisk sett spilte de en svært viktig rolle i byen.

Det er tydelig at det var maktbalanse mellom de to største og viktigste befolkningsgruppene i Bergen. Selv om det i perioder har vært sånn at tyskerne hadde overtaket, og i andre perioder sånn at de norske hadde overtaket, så ser det ut til at maktbalanse er den beskrivelsen som best dekker hansatiden i Bergen som helhet. Og i en slik situasjon er det ikke uventet at ingen av gruppene ville underordne seg ved å være den som påtok seg belastningen ved å snakke et annet språk. Ved å være den som er tvunget til å være tospråklig og snakke på et annet språk enn sitt eget, blir man samtidig den parten som snakker gebrokkent, og som derved lett kan fremstå som underlegen i kommunikasjonen.

Løsningen i Bergen ble passiv eller reseptiv tospråkighet. Bergenserne lærte seg å forstå tysk, men brukte det ikke, verken i skrift eller i tale. Tyskerne lærte seg å forstå norsk, uten å bruke det. På denne måten kunne maktbalansen opprettholdes både i muntlig og skriftlig kommunikasjon, ved at begge parter kunne bruke morsmålet sitt, det språket de behersket best. For at dette skulle fungere, krevdes det en viss tilpassing fra begge sider. Lånord ble tatt opp i begge gruppenes språk, og grammatiske konstruksjoner som var mulige på begge språk, fikk øket frekvens. Det er tydelig å se av kildene, både de norske og de tyske, og av dagens moderne bymål, at gruppene har tilpasset seg hverandre uten at de har gått så langt som til å utvikle et felles språk.

En kunne kanskje tro at språk i en sånn situasjon ble mindre viktig, at språkvalget på en måte ble nøytralisert. Men slik var det ikke. Vi ser at språket ble en viktig identitetsmarkerende faktor i Bergen i hansatiden. Fordi de to folkegruppene i byen var så like i alt annet, ble språket gjort viktigere enn det ville vært hvis for eksempel utseende, religion eller kultur hadde vært forskjellig. Men i denne situasjonen var det primært språket som

viste hvem som var hvem, for det som egentlig skilte dem fra hverandre, privilegiene som sa hvilke rettigheter de to gruppene hadde, var det jo ingen som kunne verken se eller høre.

3. Kildene

Den foregående fremstillingen av de språksosiale- og vi kan si de språkpsykologiske forholdene i Bergen i hansatiden bygger på tolkning av en stor mengde skriftlige kilder fra 1300-tallet til 1800-tallet, av ulike sjangre, både på tysk (nedertysk og høytysk) og på norsk (norsk og dansk-norsk). Det er så godt som ingen kilder som sier noe direkte om språkforholdene. Det vil si at det er en indirekte tolkning som har vært brukt.

De skriftlige kildene viser oss hvem som brukte hvilket språk til hvem i skrift, og vi kan bare anta at det samme mønsteret ble brukt i tale. Dette mønsteret går enkelt ut på at de norske brukte norsk uansett hvem de henvendte seg til. Det eneste unntaket er i de sjeldne tilfellene da de bergenske borgerne henvendte seg direkte til hansaforbundets ledelse i Lübeck eller Bremen, uten å gå veien via kongen. I de tilfellene passet de på å få brevet oversatt til tysk før det ble sendt.

Tyskerne var like konsekvente i sin språkbruk, de henvendte seg på sitt eget språk uansett hvem som var mottakeren. På 1700-tallet ser vi noen få tilfeller av det jeg kaller en mer pragmatisk språkbruk, der den tyske sekretæren, for eksempel hvis han ønsket å bli fritatt for krigsskatt, kunne finne på å skrive til den norske amtmannen på dansk-norsk⁷. Men mange slike eksempler har vi ikke. Først da hansakontoret ble nedlagt midt på 1700-tallet ser vi i kildene at der var tyskere som ønsket å bruke norsk for å markere norsk tilhørighet. Det tydeligste eksemplet på dette er språkvalget til de tyske lederne for det nyopprettede norske handelskontoret. Selv om de var tyske, hadde de tatt norsk borgerskap, og var opptatt av at de tilhørte Danmark-Norge, og ikke hansaforbundet. Fra starten av det norske handelskontoret i 1754 insisterte de på at all eksternt korrespondanse skulle skje på norsk-dansk, noe som viste seg å være problematisk for flere av de tyske medlemmene av dette handelskontoret (se Nesse 2007:427).

Det følger logisk av dette relativt rigide språkmønsteret at der er svært få oversettelser å finne fra Bergen i hansatiden, men de som finnes, ser utelukkende ut til å være oversettelser fra norsk til tysk, og ikke omvendt. To vesentlige oversettelsesarbeid skal nevnes her. Det ene er oversettelsen

⁷ Statsarkivet i Bergen, Stiftmannens arkiv, 1727, fra Tobias Anthon Maysaal til Andreas Undall.

av Bergen Fundas, en bergensk historiebok som forteller historien fra byens oppkomst og frem til midt på 1500-tallet. Noe av det som er interessant med denne boken i et språklig perspektiv, er at de som oversatte teksten fra norsk til tysk, også fungerte som medforfattere. Dette var ikke uvanlig i samtiden, men for ettertiden har det vært litt problematisk. Den norske teksten går frem til ca. 1550, men oversetterne som arbeidet etter at det hadde gått noen år, oppdaterte teksten frem til sin egen nåtid. Oversetteren oversatte altså først alt det som sto frem til ca. 1550, og skrev så – mer dagboksaktig og på tysk – om vesentlige hendelser i byen frem til egen tid. Nestemann fortsatte, så vi har en Bergen Fundas som slutter i 1622, en i 1649, og den siste går helt frem til 1676.

Men disse utvidelsene finnes ikke på norsk, og det er kanskje derfor de vanligvis ikke regnes med som en del av Bergen Fundas, verken av språkvitere eller historikere. Hoveddelen og tilleggene er til og med publisert separat under to forskjellige titler, henholdsvis *Bergen Fundas* og *Mikel Hofnagels Optegnelser* (Nicolaysen 1858 og 1868), så det er først når en tar fatt på håndskriftene at en forstår at det er en og samme tekst⁸. Dette er et tydelig eksempel på den innflytelsen de som publiserer historiske tekster kan få på forskningen, og en av grunnene til at en må være kritisk til mye av det publiseringsarbeidet som er gjort, i hvert fall fra et språkvitenskapelig ståsted.

Nicolaysen og hans samtidige gjorde et fantastisk arbeid med å finne frem til og publisere tekstene fra et etterreformatorisk Norge. Men siden språkforholdene etter gammelnorsk tid ikke hadde så høy status, valgte de noen ganger en noe hardhendt utgiverpraksis. Nicolaysen (1868:4 og 167) skriver selv i forbindelse med utgivelsen av det han kaller [*Mikel Hofnagels*] *Optegnelser 1596-1676* at originalspråket er så mangelfullt at det eneste fornuftige er å utgi teksten på ”modersmaalet”, 1800-tallets pragmatiske omskrivning av det dansk-norske skriftspråket brukt i Norge. Å kalle språket enten dansk eller norsk, ble for problematisk, og terminologien i denne artikkelen viser vel til fulle at det ennå ikke er helt enkelt for oss å bestemme hva vi skal kalle språket.

Det andre store oversettelsesarbeidet fra hansatidens Bergen er en gruppe på 13 leiekontrakter⁹ som bekrefter at tyskere leier bygrunn av bergensere, enten av borgere, kirker eller av lensherren. Kontraktene befinner seg på byarkivet i Lübeck, og bare ganske få av dem er publisert, og da bare på

⁸ En tysk versjon av hele teksten frem til 1648 er publisert som vedlegg til Nesse 2002. Den beste utgivelsen av den norske delen er Sørli 1957.

⁹ Dvs. at 13 hittil har blitt funnet. Meg bekjent har det ikke tidligere vært lett spesifikt etter oversatte dokument, så det er fullt mulig at flere finnes, og vil dukke opp i fremtiden, etter hvert som flerspråklige dokument kommer mer i fokus.

norsk (Bull 1925:173-174). Den eldste av disse kontraktene er utstedt i 1408 og den yngste i 1559, alle er blitt oversatt rundt midten av 1500-tallet, trolig fordi det på den tiden ble snakk om å heve leiene (Ersland 1994:179). I en slik situasjon ble det svært viktig for hanseatene å ha nøyaktig dokumentasjon, ikke bare på originalspråket, men også på sitt eget språk. Om tanken var at dette kunne bli en sak av interesse for hansaforbundet sentralt, vet vi ikke, men det ville i så fall nødvendiggjøre en oversettelse til tysk.

I det følgende skal vi se på noen av kildene som gir informasjon om de språksosiale forholdene i Bergen i hansatiden. De samme kildene gir oss selvfølgelig også kunnskap om de språkene som ble brukt, og metoden for å kunne arbeide med begge sider av tekstene på en gang, har mye felles med tradisjonell, filologisk metode. I denne metoden står det hermeneutiske prinsipp sterkt, i det en veksler mellom de språklige detaljene og helhetsnivået i teksten. Ved å kombinere denne metoden med sosiolingvistikens vektlegging av det samfunnet språk blir brukt i, får man en metode der en veksler mellom tekstens språklige detaljer og det teksten kan fortelle om samfunnet. Selve teksten som litterært fenomen, eller som del av et stemma, blir mindre viktig innenfor denne metoden. I eksemplet over med Bergen Fundas ser vi at en oversatt og utvidet versjon blir vel så viktig når en arbeider på denne måten, som den antatt eldste og ”reinste” versjonen som tidligere har blitt verdsatt høyest.

De kildene som blir presentert i avsnitt 4.–9. er valgt ut for å gi et bredt og representativt bilde av den typen kilder som finnes, og som kan brukes for å analysere de språksosiale forholdene i Bergen. Utvalget spenner fra seint 1400-tall til midt på 1700-tallet, har ulike typer skrivere, og viser ulike tilnærminger til den flerspråklige språksituasjonen.

4. Nordmannens klage og kjøpmannens svar

Det første eksemplet er en tekst som riktignok er enspråklig tysk, men som bygger på kilder fra både bergensere og tyskere, og som dessuten illuderer en potensielt flerspråklig kommunikasjonssituasjon. Den tas derfor med i denne gjennomgangen. Teksten er publisert i sin opprinnelige, nedertyske språkform hele tre ganger (Nielsen 1877, Bruns 1901 og Taranger 1912). ”Nordmannens klage og kjøpmannens svar” ble skrevet i Lübeck seint på 1400-tallet, trolig basert på klagebrev fra Bergen og på kong Kristoffers rettarbot av 1444 (Nielsen 1877:35 og Taranger 1912:251). Teksten er pedagogisk utformet som en samtale, der nordmannen kommer med 28 anklager mot de tyske kjøpmennene. Anklagene dreier seg om at de ikke følger de lovene som er satt opp for handel og rett i byen. I rettarboten av

1444 finner vi mye av det samme innholdet og lignende formuleringer, uten at vi kan kalle dette en oversettelse i streng betydning. For eksempel lyder rettarbotens artikkel 17 slik:

(2) Jtem at the Tydzsca latha sielffuer fara j scogh efftir timber ok brennæwidh, thet firibiodom wy them høgelica, [...] vtan kaupe thet aff them jnlendzscum, som sik plægade aff gambla sidhuænio ther medh at bergha¹⁰.

[Dessuten at de tyske selv drar i skogen etter tømmer og ved, det forbyr vi dem på det strengeste. [...] Men de skal kjøpe det av de innfødte, som av gammel sedvane har pleid å berge seg med slikt.]

Artikkel 17 i samtaleskriftet er slik, med nordmannens anklage og tyskerens forsvar¹¹:

(3) De Norman

Item dat de copman suluen In den schoff vart
offt or volck ume~ tymer~ Berneholt vnde
andreholt vp ores suluest kost vnde nicht
enkopen van deme normane~ alsze oldinges
plach to wesen Dar is der normane~ bergynge
mede vorstort de sick hyr mede plegen to
Bargende

De copman

Wy enlatet nenerleye Tymerholt~ offte berne
holt houwen offte halen ydt ensy mit der
guder lude wyllen offte orloff Den de schoff
tobehort Deme gheue wy dar al vul vor
Breckt dar wol an Dat is vns vnwiltlick
De do so vele dar vor also recht is

[Nordmannen

Dessuten at kjøpmannen eller deres folk selv drar i skogen og skaffer tømmer og ved til selvkost og ikke kjøper det fra nordmannen slik det har vært sedvane fra gammel tid. Da blir livsgrunnlaget for nordmannen ødelagt.

Kjøpmannen

Vi tillater ikke at noe tømmer eller ved hugges eller hentes, det måtte i så fall være med det gode folks vilje eller tillatelse. Dem skogen tilhører, gir vi alt det de forlanger. Er det noen som bryter dette, så er vi uvitende om det. De får i så fall få det (= den straffen) som er rett.]

¹⁰ Norges gamle Love, 2. rekke 1388-1604, 1. bind, nr. 130.

¹¹ Her etter Lübecks byarkiv, Bergenfahrerarchiv, nr. 1418.

Kjøpmannens forsvar er gjennomgående av denne typen: de nekter ikke på at de gjør det de blir beskyldt for, men de hevder at de oppfører seg innenfor reglene. På grunn av dette har teksten blitt tolket som et innlegg fra tysk side i debatten (Nielsen 1877:34), og det er mulig. Samtidig virker svarene til kjøpmannen på en nåtidsleser ganske sleipe, og min opplevelse av teksten er at den like gjerne kan leses som et norsk innlegg i debatten. Kanskje det rett og slett er en didaktisk fremstilling som prøver å vise begge sider av saken?

Allerede da denne samtaleteksten ble publisert første gang, vakte den oppsikt, og også det språklige ble kommentert. I en artikkel i Lübeckische Blätter fra 1890, skriver en som kun navngis som Oberleher Schumann om hvor vanskelig det kan være å lese tekstene de tyske hanseatene i Bergen skrev, fordi de var så oppblandet med norsk. Men denne teksten betegnet han som "eine verhältnismäßige leichte Sprachprobe" [en forholdsvis enkel språkprøve], trolig fordi den er skrevet i Lübeck og ikke inneholder flere norske lånord enn strengt nødvendig. Det som var nødvendig, var ord som *gardekop* av det gammelnorske *garðkaup* og *oltap* av det gammelnorske *öltappr*. *Garðkaup* betydde handel inne i en bygård, et begrep som var spesifikt knyttet til Bryggen i Bergen, og som derfor ikke kunne oversettes med et tysk ord. *Öltappr* betyr øltapping eller ølutskenking, en aktivitet det var knyttet spesifikke plikter og retter til i norsk lov. Dette er typiske eksempler på ord som hanseatene har følt at de ikke hadde et nøyaktig nok ord for på tysk. Derfor tok de i bruk de norske ordene. Av formen på ordene kan vi både lære noe om norsk uttale i samtiden, og vi kan lære noe om hvordan norske lånord ble tilpasset tysk.

Lånord er det tydeligste eksemplet på språkkontakt, og blant annet derfor også den siden ved språkkontakt som er best utforsket (f.eks. Brattegard 1934 om norske lånord i tysk). Lån av ord fra det ene språket til det andre, eller som tilfellet var i Bergen, mellom begge språkene, er dessuten det første som skjer i en språkkontaktsituasjon. Studiet av lånord bekrefter ellers at det som kommer lett, også kan forsvinne lett. Jeg har allerede nevnt at de aller fleste norske lånordene i det tyske språket forsvant med hansakontoret. Mange av de spesielle tyske lånordene som ble brukt i bergensk ennå på 1800-tallet, er i dag borte (Pettersen 1987). De fikk etter hvert et alderdommelig preg, knyttet til en livsstil som ikke lenger eksisterte. Mange av dem var også knyttet til fenomen og aktiviteter som ikke lenger er i bruk, og forsvant av den grunn.

I tillegg til de interessante språkforholdene, har denne samtaleteksten stadig relevans for historikere, men i dag mer som kilde til kunnskap om for eksempel handelsmåter og pengesystem (Hagevik 2005:52 og 77), enn til konflikter mellom gruppene. "Nordmannens klage og kjøpmannens svar" er også et interessant eksempel på en spesiell sjanger. Didaktiske samtaleskrift

kjenner vi også fra middelalderen, med Kongsspeilet som et norsk eksempel. Fra 1572 (ny utgivelse 1905) har vi biskop Skielderups samtaletekst som skal få bergenserne til å forstå hvorfor de må gi opp de vakre bildene i kirkene sine, og både på 1700-tallet og 1800-tallet brukes samtaletekster for å høyne folks moral, for å forklare politikk og for å fremme avholdssaken. Også Ivar Aasen skrev i denne sjangeren i sin første tekst på landsmål (Aasen 1912). "Samtale imellem to Bønder" er, sammen med den såkalte Olaboka (Neergaard 1924 [1830]) viktige eksempler på denne sjangeren i Norge.

5. Geble Pedersøn

En av de etter min mening aller mest interessante norske språkbrukerne fra tidlig på 1500-tallet er mannen som både var Bergens siste katolske biskop og Bergens første protestantiske biskop, eller superintendent som de ble kalt de første årene. Han var ikke bergenser, men lenger nordfra, enten fra Trøndelag eller fra Helgeland. Han hadde utdanningen sin fra Holland, og virket lenge i Bergen. Som vanlig var for prestene på den tiden, viste han sin tospråklighet i norsk og latin ved å kodeveksle mellom de to språkene når han skrev brev til andre geistlige. Vi må anta at kodevekslingen var et mer eller mindre bevisst valg, i og med at vi har mange tekster utstedt av Geble Pedersøn som er helt uten latinske innslag.

I denne artikkelen bruker jeg begrepet kodeveksling på en relativt restriktiv måte. Som det diskuteres for eksempel hos Røynealand (2003), har kodevekslingsbegrepet blitt brukt på ulike måter av ulike forskere til ulike tider. Noe av ulikheten vil være vitenskapeteoretisk fundert, men det spiller også inn hvilket arbeidsfelt en trenger begrepet til. I denne sammenhengen er det et poeng å skille mellom kodeveksling, lån og sitering, derfor er den restriktive bruken av begrepet valgt her. Kodeveksling er her altså definert som den måten flerspråklige personer veksler mellom flere språk i løpet av en ytring, enten i løpet av en og samme setning eller mellom setninger. Innskudd av enkeltord fra et annet språk defineres som lån, og ikke som kodeveksling. Sitering, der den som snakker eller skriver bevisst siterer noe en annen eller en selv har sagt på et annet språk, defineres heller ikke som kodeveksling, men som sitat.

Kodevekslingen hos Geble Pedersøn gikk for seg slik at en setning på norsk kunne ha hele fraser på latin inne i seg, og en sjelden gang ser vi også det motsatte, at en setning som er latin, har norske fraser i seg. I et brev til Erkebiskop Olaf fra 1525¹² er der mange eksempler på dette: Etter en

¹² Diplomatarium Norvegicum III, 1101.

setning som i sin helhet er på norsk, kommer en blandet setning, deler av den ser slik ut:

(4)... wndergiffuendes oss eders nade in summa ac paratissima obedientia qwar oc qwad eder nade oss tilbiudendes worder.

[... i det vi underlegger oss Deres Nåde i alle ting i tillegg til at vi er forberedt på underdanighet uansett hvor eller hva Deres Nåde krever]

Ordene som er skrevet på latin, er egentlig ikke fagspesifikke uttrykk. *In summa* betyr "alt i alt", *ac* betyr "også, i tillegg", *paratissima* er superlativ av "å være forberedt på, innstilt på" og *obedianta* betyr "underdanighet", eller "en som er villig til å rette seg etter noe". Så egentlig kunne han like godt ha brukt norsk, hvis ikke det hadde vært for et behov for å markere samhörighet innenfor presteskaper. Etter dette følger en setning som i sin helhet er på latin, så tekstanalytisk ser vi at den blandede setningen kan fungere som en overgang mellom norsk og latin.

Kodeveksling var altså helt vanlig i relativt offisielle brev i den tiden, derfor er det kanskje desto mer påfallende at vi ikke har et eneste eksempel på kodeveksling mellom norsk og tysk fra Bergen. I tillegg ser vi at når enkelte lånord fra latin ble brukt i en norsk tekst, ble de skrevet på latin, som i eksemplet over. Når vi finner tyske lånord i norske tekster eller norske lånord i tyske tekster, ser vi at disse ble tilpasset språklig. Norske diftonger ble monoftongert i tyske tekster (som i eksemplet *garðkaup* > *gardekop*), og tyske ord fikk norske bøyingsendelser i norske tekster, som i en tekst fra 1767, der det tyske ordet *vorwesser* får en norsk pluralisform *vorvæsere*.

Begge disse funnene, både manglende kodeveksling og den sterke graden av lydlig, grafemisk og grammatisk tilpassing av lånord, har vært viktige i utarbeidingen av hypotesen om den reseptive tospråkligheten og den manglende viljen til å aktivt ta i bruk den andre gruppens språk. Ved å sammenlikne de to typene flerspråklighet, mellom norsk og latin på den ene siden og mellom norsk og tysk på den andre, ser vi hvor forskjellige resultatene er, og at typen tospråklighet også må ha vært forskjellig.

Når det gjelder kunnskap om norsk talemål i perioden, er tekstene til Geble Pedersøn også interessante, idet han bruker såpass mange former som verken hørte hjemme i gammelnorsk eller i samtidens dansk. De peker på mange måter frem mot et nynorsk skriftspråk som ikke ble en realitet før over 300 år etter at han var død. Vi ser likheten med moderne nynorsk i former som *naaken* (nokon), *fek* (fekk), *opne* (opne), *seie* (seie), og at han mer eller mindre konsekvent skriver spørreordene som både i gammelnorsk og dansk ble skrevet med *hv* som *qwerke* (*korkje*, *verken*), *qwad* (*kva*),

qwes (moderne norsk talemål *kass*, nynorsk *kva for ein*, bokmål *hvilken*), *qwar* (kvar).¹³

En kan selvfølgelig problematisere hvorvidt dette faktisk var hans skriftspråk, eller om det var andre som skrev, men utgiverne av *Diplomatarium Norvegicum* påstår i hvert fall at disse brevene er skrevet med hans hånd. Det viktige er jo ellers ikke om det er han som person eller en annen som hadde denne karakteristiske rettskrivingen, det viktige for norsk språkhistorie er at det har eksistert noen som - i offisielle brev - har prøvd ut det vi må anta er en for den tiden moderne, talemålsnær, norsk rettskriving.

6. Oversatte grunnbrev

Vi skal nå se på et eksempel på oversetting av leiekontrakter, eller grunnbrev, fra norsk til tysk. Disse brevene hadde juridisk betydning, og vi må gå ut fra at det var derfor de ble oversatt, og vi må gå ut fra at det var svært viktig for oversetteren å forandre så lite som mulig på den opprinnelige ordlyden. Et par av brevene¹⁴ er oversatt så stramt at rekkefølgen på ordene er nøyaktig den samme i oversettelsen som i originalen, og en skal ikke ha så mye kjennskap til norsk og tysk for å forstå at det juridiske har gått foran det stilistiske i en slik oversettelse. Nå skal det sies at både norsk og nedertysk var mer fleksible når det gjaldt ordstilling den gang enn nå, og denne fleksibiliteten er det oversetteren utnytter og overdriver i oversettelsesarbeidet.

Men selv om det virker som et prinsipp å få tekstene så like som mulig, så ser vi at stedsnavn, personnavn og tidsangivelser oversettes. *Botols Voko*¹⁵ på norsk blir til *Botols weken* på tysk, *wor frwe kirke* (Mariakirken) blir til *vnßer leuen ffrouwen kerk~*, *lißlæ galghn~* (en Bryggegård, Lille Galgen) blir til *kleine galgen* og etternavnet *Nielßon* fortyskes til *Nigelß*. Grunnen til at navnene oversettes i så stor grad, må være at de aller fleste stedsnavnene og svært mange personnavn hadde egne tyske betegnelser som hadde festet seg i årenes løp. Unntaket var stedsnavn som hadde mistet sin opprinnelige form og derved sin tydelige betydning på norsk, som *Leppen* og *Bratten*, de ble brukt av tyskerne i samme form. I eksemplene (5) og (6) ser vi utdrag fra et brev fra 1555¹⁶ i dansk-norsk (5) og nedertysk (6) språkform:

¹³ Eksemplene er hentet fra *Diplomatarium Norvegicum* III, 1095 og 1101.

¹⁴ Brevene finnes i Lübecks byarkiv, Bergenfahrerarkivet, nr. 705 og 706.

¹⁵ Botolvsvake ble også kalt Botsok eller Botolvsmesse, og var den 17. juni.

¹⁶ Brevet og oversettelsen er vedlagt denne artikkelen.

(5) Ligendis paa **Stranden**, nest inden ffore, ffrue Inger Ottos dotterß **gard**, yderst y ßon xxx alne lanck, Och saa bred ßom hand nhu huße åå paa haffuer I saa maade, **ath hand skall giffue**, Aarlig...

(6) Belegen vp **dem strande** Binnen vnd negest ffruve Inger Otteß dochterß **gaardt~** thor ßeewenh xxx ellenn lanck vnd ßo breth alße he nhu de huße darup hefft Ihn ßolcker gestalet **datt he schall geuhenn** Jarlich...

[liggende på Stranden rett innenfor Fru Inger Ottedatters gård. Ut i sjøen¹⁷ er den 30 alen lang, og den er så brei som husene som står der er. Den årlige leien er...]

Stedsnavnet som blir brukt i dette brevet er *Stranden*, som på norsk er bestemt form entall av substantivet *strand*. Det oversettes til tysk bestemt form entall dativ, *dem strande*. Ordet *gard*, som i en bergensk kontekst betydde bygård, flere hus som var bygget sammen og der eierne delte på vedlikehold og annen drift, oversettes derimot ikke, men det får (trolig) tysk bøyingsendelse *-en*, markert ved forkortelsesstrek. Ordet *Garde* fantes jo på middelnedertysk, men hadde da samme betydning som det moderne tyske *Garten*, altså "hage". Det vi ser her, er at tysk hadde et ord med bortimot samme overflatestruktur som det norske ordet, og de tok da i bruk sitt tyske ord med norsk betydning. Det tyske ordet *Garten* fikk en semantisk utvidelse i Bergen, ved at det ble brukt både om "bygård" og om "hage". Nå har dette tydeligvis blitt litt tungvindt i lengden, så det vanlige ble at de tyske i Bergen brukte *Garten* om "bygård" og *Kohlgarten* om "hage" – selv om det ikke bare var kål som ble dyrket der.

I eksemplet ser vi også at den tyske bokstaven ß brukes hyppig både i de norske og i de tyske tekstene. Nå er det nok ekstra mye av den i disse oversatte grunnbrevene, i og med at det etter all sannsynlighet var en tysker – trolig sekretæren for hansakontoret i Bergen – som sto for oversettelsene. Men vi finner også bokstaven brukt i norske tekster skrevet av nordmenn, og dette kan ses som et grafemisk språkkontaktresultat. Oversetteren har også brukt å-bokstaven, og om dette er en foregripen av den moderne "bolle-å"-en vites ikke, men de to små rundingene er så tydelig tegnet at det er vanskelig å tro at det er blekkflekker.

Når det gjelder ordstillingen i dette eksemplet, ser vi at det er det vanlige norske ordstillingsmønsteret som følges, der det bøyde hjelpeverbet *skal* kommer før det ubøyde hovedverbet *gi* i en leddsetning. Moderne tysk ville hatt omvendt ordstilling, og dette var også det vanligste på 1500-tallet, men ikke obligatorisk (Braunmüller 1995:113, Nesse 2002:168-169). Slike

¹⁷ Betydningen av denne typen uttrykk, som er vanlig i eiendomsdokumenter fra Bergen, er ikke lett å forstå. En grundig gjennomgang av formuleringene og bakgrunnen for dem finnes hos Erslund 2005.

eksempler viser oss hvordan menneskene i et flerspråklig samfunn bruker de aktuelle språkene på kreativt vis for både å kunne kommunisere effektivt og beholde identiteten sin.

7. Den norske so

Identitet er ikke en entydig størrelse, og i og med at så mye som har med identitet å gjøre, er usagt og – om ikke direkte ubevisst, så i hvert fall underbevisst – kan det være vanskelig å treffe de riktige språkvalgene. Når tysk i Bergen så entydig var knyttet til hanseatisk maskulinitet, og norsk identitet var knyttet til norsk språk, hvordan gikk det da med tyske innvandrere som ikke identifiserte seg med hanseatene, men derimot med det norske samfunnet? Var det plass for dem til å føle seg norsk men å bruke tysk? Det ser ikke sånn ut, men vi har en tekst fra 1580-tallet som kan leses som et hederlig forsøk. Teksten finnes kun på tysk, og har *Die nordische Saw* som overskrift, altså ”Den norske so” (so = hunngris). Det er en tekst som tar opp religiøse, moralske og økonomiske tema, og hovedtendensen er hansafiendtlig. Det negative dreier seg delvis om hanseatenes utbytting av de nordnorske fiskerne, og delvis om den råtne moralen som hanseatene spredte i Bergen. Det er mulig at forfatteren har ment at det måtte være likegyldig hvilket språk han brukte, siden alle i Bergen forsto tysk, og at det viktige var at han viste solidaritet med Norge, ikke hvilket språk han skrev på. Men da har han nok ikke forstått de språksosiale mekanismene i Bergen godt nok, og han har kommunisert på en måte som noen hundre år seinere ble beskrevet som ”amfibieaktig”, altså som en som beveger seg i flere elementer uten å høre entydig hjemme i det ene av dem (Nesse 2007:432).

Mot slutten av boken gjengir forfatteren et norsk dikt som i følge han er velkjent i samtiden. Han oversetter ikke dette diktet, men han skriver det inn i teksten på norsk, kanskje ut fra en formening om at dette var uproblematisk i en by der alle forsto norsk. Men om den reseptive kompetansen i norsk var høy, så har de ulike avskriverne av *Den norske so* tydeligvis hatt vekslende evner når det gjelder å skriftfeste norsk. Av eksempel (7) og (8) fra to ulike avskrifter¹⁸ får vi illustrert ulike strategier tyske avskrivere kunne bruke for å gjengi norsk:

(7) Jeg wiell ey **skriften** with och brett, [...] **Ein** Griß hoß samme mand fodiß herro, Med allen Monne Hant for ferligt **vero**

¹⁸ Det kongelige bibliotek i København, Kallske sml. Nr. 591.4to og Gl. kgl. S. 2836 4o.

(8) Jeg vill ey **skriffue** Vid och bredt, [...] **Ett** griß hoß samme mand födis here, Med alle monne hand forferligt **were**

[Jeg vil ikke skrive vidt og breit, [...] En gris ble født her hos samme mann, den var forferdelig på alle måter]

I eksempel (7) brukes den tyske infinitivsendelsen *-en*, i stedet for den dansk-norske (og bergenske) *-e*. Det var i utgangspunktet et konstruktivt valg, i og med at bøyingsendelsen *-en* var produktiv i det bergenske språksamfunnet. Denne bøyingsendelsen ble brukt mye i både norsk og tysk, og bergensk har den dag i dag mer *-en* enn andre norske dialekter. Men til infinitiv nådde denne endelsen aldri, bergensk har fremdeles *-e*.

I eksempel (7) treffer skriveren riktig når han gir substantivet *gris* hankjønnsartikkelen *ein*, mens skriveren i eksempel (8) har gjort *gris* til et intetkjønnsord. Interessant her er jo at selv om det heter *en gris* på norsk, så heter det *et svin*. Det middelnedertyske substantivet *Swin* og det høytyske *Schwein* er også intetkjønnsord, så det er kanskje ikke så rart at skriveren har gjort denne feilen, genusfeil er noe av det som er mest utbredt i språkkontaktsituasjoner (Nesse 2002:215ff). At grammatisk genus blir redusert, for eksempel fra tre til to, er også vanlig, og bergensdialekten har den dag i dag bare hankjønn og intetkjønn. Selv om begge språkene som er i kontakt, har flere genus, kan resultatet bli reduksjon. I enkelte nordnorske dialekter, der norsk, samisk og finsk har vært i nær kontakt i århundrer, har genusdistinksjonen blitt svekket eller helt borte (Jahr 1984:108). Genusreduksjon ser en også i enkelte finlandssvenske dialekter, særlig der kontakten med finsk har vært sterk (Huldén 1972 og Sandström 2000). En grunn til at dette skjer er at genus er redundant, det vil si at kategorien svært sjelden bringer vesentlig grammatisk kunnskap til kommunikasjonssituasjonen.

I tillegg har eksempel (7) *o*-endelser to steder der eksempel (8) har *e*-endelser. Norsk hadde på den tiden flere *o*-endelser enn i dag, for eksempel i flertallsbøyning av verb, så bruken av *o*-endelser i eksempel (7) er sånn sett ikke tatt ut av løse luften, den må bunne i en viss kjennskap til norsk. Vi vet ikke hvor de ulike avskriverne har befunnet seg når de skrev av, vi vet bare at de fleste håndskriftene i dag er oppbevart i København.

Deler av *Den norske So* ble publisert av N. Nicolaysen i Oslo i 1868, og oversatt til dansknorsk. Teksten er ikke publisert i fullversjon, verken på tysk, dansk eller norsk, til tross for at det er en enestående tekst fra andre halvdel av 1500-tallet, en periode som er ganske kildefattig for Norges vedkommende. Det kunne utvilsomt vært et interessant internasjonalt og tverrvitenskapelig prosjekt å få til en utgivelse av *Den norske So* i sin helhet,

helst i original språkdrakt, men gjerne med oversettelse til moderne norsk som tillegg.

8. Tospråklig brevveksling

Beveger vi oss frem til 1600-tallet, har vi et fint eksempel på den tospråklige brevvekslingen som var vanlig mellom hanseatene og bergenserne. Det er et brev som ble skrevet på norsk-dansk på Rådhuset i Bergen 28. juli 1656¹⁹ og sendt til Kjøpmannstuen, som var hovedkvarteret til hanseatene i byen. Det tar ikke mer enn 5 minutter å gå fra det ene huset til det andre, så svaret – på tysk – kom samme dag. Brevet er en henstilling om pengestøtte fra borgermesterrådet i Bergen til ledelsen for det tyske kontor. Svaret er nei.

(9) Efttersom nogle paa Borgerskabetz side haffuer tald med de Erbahre oldermend for **de Contorische** om de wille bequeme sig till at **participere** Vdj denn omkostung som wj haffuer Anveendt paa denn, Naadh: Erlangede frihed om korn fich och anden woris toldfrihed

[Ettersom noen av borgerskapet har snakket med de ærbare oldermennene på Kontoret om de kunne tenke seg å betale noen av de utgiftene vi har hatt i forbindelse med den oppnådde friheten med korn og fisk, og annen tollfrihet]

(10) Auff begehren der samtlichen Bürgerschaftt, daß **die Contorsche** Worweser sich Erklaren solle, ob sie wegen der angewante Omkostung deß erworbenen Ihr K:M: Briffes wegen linderung deß Zollenß auff einige güter ihm der Bürgerschaft zu hülfle kommen oder **participiren** wollen, kan für dißmahll kein andere andtwort gegeben

[På begjæring fra et samlet borgerskap, at de kontorske forstanderne skulle gi beskjed om de ville hjelpe eller delta med borgerskapet i å betale de utgiftene borgerskapet har hatt i forbindelse med den tollreduksjonen på en del varer som brevet fra kongen gir beskjed om, kan det i denne omgang ikke gis annet svar]

Vi ser her at de begge bruker det franske lånordet *participere* i stedet for det norske *delta* eller det tyske *teilnehmen*. De franske lånordene ser ellers ut til å være vel så hyppig forekommende i skriftspråket til de norske som til de tyske. Men felles for dem er at de i en periode, uansett hvilket språk innholdet i brevet måtte være på, bruker fransk i utenpåskriften, så både norske og tyske brev kan sendes til *Monseniør* pluss navn. Ellers ser vi at begge bruker omtalen *de Contorische/die Contorsche* for hanseatene. Hva

¹⁹ Lübecks byarkiv, Bergenfahrerarchiv nr. 514.

de kalte seg selv og hva andre kalte hanseatene varierte en del gjennom hansatiden, men ordet *kontor* var alltid med i en eller annen form.

9. Norsk sitat i tysk vitneutsagn

I rettsprotokollene fra 1500-tallet og utover ser vi at det var vanlig at folk stevnet hverandre på grunn av ukvemsord, for eksempel at en person hadde "scheldet" en annen for noe. I slike saker kunne det bli nødvendig å skrive ned i referatet akkurat hva skjellsordene gikk ut på, for å bedømme hvor hardt forbrytelsen skulle straffes. Derfor kan rettsprotokoller være gode kilder for språkhistorikere, fordi utskjellingen oftest blir skrevet ned i en ganske talemålsnær form. Vi får riktignok bare innblikk i en ganske liten del av ordforrådet på denne måten, men vi får vite en del om både lydforhold og bøyingsforhold i det aktuelle språket. I en tospråklig situasjon er det selvfølgelig også mulig at en siterer utskjellingen på det språket den ble utført på, selv om protokollen ellers er ført i det andre språket. Det er ikke så veldig mange eksempler på dette fra Bergen, i og med at det var to separate rettssystem, men et eksempel fra 1754²⁰ viser at det er mye å lære fra denne typen språkstoff:

(11) auf dem kopf schlug, und entsetzlich dabey schalte wor „tyske **hunder** og **Cannailler** wil **Die** trokke af veyen“ darauf ich den Policey-Meister bey die arme faste

[slo på hodet, og samtidig rasende beskyldte ham for å være „tyske hunder og kanaler, vil De gå av veien“. Da grep jeg politimesteren i armen]

Flertallsformen *hunder* er norsk, og gjenspeiler at bergensk hadde -r i ubestemt form flertall av hankjønnssubstantiv. Den korrekte danske skrivemåten på den tiden var *hunde* uten -r. Bruken av flertall er likevel ikke helt korrekt her, i og med at det kun er en person politimesteren slår i hodet og skjeller ut. *Cannailler* er et fransk lånord, det kan fremdeles brukes i bergensk, selv om det i dag fremstår som litt alderdommelig. Skriveren har markert høflig tiltale med stor forbokstav, men han har valgt tysk skrivemåte *Die* på ordet, ettersom uttalen av tysk *Die* og norsk *De* er den samme.

²⁰ Lübecks byarkiv, Bergenfahrerarchiv nr. 780.

Oppsummering

Det finnes mange forskjellige måter et språksamfunn kan være flerspråklig på, og det finnes mange ulike typer kildemateriale som kan gi kunnskap om både de språksosiale og de språklige forholdene i flerspråklige samfunn. Kildemateriale av den typen jeg har vist eksempler på i denne artikkelen, er særlig viktig for å forstå språksamfunn som ligger langt tilbake i tid, og der vi ikke har direkte tilgang til språkbruken. Det vi da har å holde oss til er det språket kildene er skrevet på, og informasjon om hvem som har skrevet dem og eventuelt hvem som er tenkt som mottaker.

Det er ingen eksempler på kodeveksling mellom norsk og tysk i de bergenske kildene. Derimot finnes oversettelser, siteringer og tospråklige brevvekslinger, som alle er viktige for forståelsen av det flerspråklige samfunnet, og for hvordan språkkontakten artet seg. Ut fra dette kan vi også finne deler av forklaringen på spesifikke språkendringer, noe som ikke har vært tema for denne artikkelen, men som jeg har tatt opp i full bredde i Nesse 2002 og i et kortere eksempel i Nesse 2004.

Litteratur og trykte kilder

- Andersen, Pia Høgmo, 2007: "Oh bloody hell sir æ åsså tar æ av mæ kappa": en undersøkelse av engelske innslag i rollespill. Masteroppgave, Universitetet i Tromsø.
- Androutsopoulos, Jannis, 2004: "Non-native English and sub-cultural identities in media discourse" i H. Sandøy, E. Brunstad, J. E. Hagen og K. Tenfjord (red.) *Den fleirspråklege utfordringa*. Oslo: Novus, s. 83–98.
- Brattegard, Olav, 1934: "Einige Norwegische Wörter in mittelniederdeutschen hanseatischen Texten" i *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap*, bind VII, Oslo: Aschehoug, s. 278–285.
- Braunmüller, Kurt., 1995: "Syntaktiske divergenser og transferenser" i E. H. Jahr (red.) *Nordisk og nedertysk. Språkkontakt og språkutvikling i seinmellomalderen*. Oslo: Novus, s. 106–146.
- Braunmüller, Kurt, 1995: "Formen des Sprachkontakts und der Mehrsprachigkeit zur Hansezeit. Eine einführende Übersicht" i K. Braunmüller (red.) *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen II*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, s. 9–34.
- Bruns, Friedrich, 1939: *Die Sekretäre des Deutschen Kontors zu Bergen* i Det Hanseatiske Museums Skrifter nr. 13, Bergen: A.S. John Griegs Boktrykkeri.
- Bruns, Friedrich, 1901: "Norweger und Deutsche zu Bergen" i *Hansische Geschichtsblätter*, utg. av Verein für hansische Geschichte, Jahrgang 1900. Leipzig: Verlag von Duncker & Humboldt, s. 142–152.
- Bull, Edvard, 1925: "Bergen og Hansestædene, Nogen oplysninger fra nordtyske arkiver" i *Bergen historiske forenings skrifter* nr. 31, s. 121–156.
- Diplomatarium Norvegicum (DN) på internett: www.dokpro.uio.no/dokumentasjonsprosjektet

- Ersland, Geir Atle, 1994: *Kven eigde byen? – ei gransking av opphavet og utviklinga av grunnleige i Bergen og eit utval nordeuropeiske byar*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.
- Ersland, Geir Atle, 2005: "Saa langt vtt vpa siøen...." Utfylling og utbygging i Vågen i Bergen frå høgmedialderen og til midten av 1600-tallet" i S. W. Nordeide (red.) *Fra vernesone til risikosone. Studier i middelalderbyene Bergen og Tønsbergs randsoner*. Oslo: Norsk institutt for kulturminneforskning, s. 46–59.
- Hagevik, Reidar, 2005: ". Klingende mynt eller naturalia? – En undersøkelse om bruken av mynt i Bergen fra slutten av 1300-tallet til slutten av 1400-tallet. Masteroppgave, Universitetet i Bergen.
- Helle, Knut, 1982: *Bergen bys historie*. Bind 1. Bergen-Oslo-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Huldén, Lars, 1972: "Genussystemet i Karleby och Nedervetil" i *Folkmålsstudier* nr. XXII, s. 47–82.
- Høigård, Einar og Herman Ruge, 1971: *Den norske skoles historie. En oversikt*. Ny utgave ved Knut Ingar Hansen. Oslo: J.W.Cappelens forlag A/S.
- Jahr, Ernst Håkon, 1984: "Language Contact in Northern Norway. Adstratum and Substratum in the Norwegian, Sami and Finnish of Northern Norway" i *Acta borealia* 1, s. 103–112.
- Jahr, Ernst Håkon, 1999: "Sociolinguistics in historical language contact: the Scandinavian languages and Low German during the Hanseatic period" i E. H. Jahr (red.) *Language Change. Advances in Historical Sociolinguistics*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, s. 119–140.
- Neergaard, Jon, 1924: *En Odelsmands Tanker om Norges nærværende Forfatning tilligemed en Samtale indeholdende Veiledning for Bønder til en rigtigere Fremgangsmaade ved Udkaarelse af Valgmænd og Repræsentanter*. Kristiansund: Marie Normans Efg.s Boghl.
- Nesse, Agnete, 2002: *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen*. Oslo: Novus.
- Nesse, Agnete, 2004: "Bergensdialekten – et språkkontaktresultat" i *Folkmålsstudier* nr. 43, 2004, s. 87–101.
- Nesse, Agnete, 2007: "1750–1850: The disappearance of German from Bergen, Norway" i S. Elspaß, N. Langer, J. Scharloth og W. Vandenbussche (red.) *Germanic Language Histories "from Below" (1700-2000)*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, s. 423–436.
- Nicolaysen, N., 1858–1868: *Norske Magazin. Skrifter og Optegnelser angaaende Norge og forfattede efter Reformationen* Bind 1 og 2. Christiania: Johan Dahls Forlagshandel.
- Nielsen, Yngvar, 1877: "De dudesche Kopman unde de Norman". i *Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania Aa 1876*, nr. 8. Christiania: Jac. Dybwad.
- Petersen, Egil, 1989: "Einige Bemerkungen zum Schicksal Niederdeutscher Entlehnungen im Norwegischen" i K. Hyldgaard-Jensen, V. Winge og B. Christensen (utg.) *Niederdeutsch in Skandinavien, II, Akten des 2. nordischen Symposions "Niederdeutsch in Skandinavien" in Kopenhagen, 18.-20. Mai 1987*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, s. 210–219.

- Røynealand, Unn, 2003: "Språk- og dialektkontakt" i B. Mæhlum, G. Akselberg, U. Røynealand og H. Sandøy *Språkmøte. Innføring i sosiolingvistik*. Oslo: Cappelen akademisk forlag, s. 44–69.
- Sandström, Caroline, 2000: "Från tre genus til två – utvecklingen inom det grammatiska genusystemet i västra Nyland" i L. E. Edlund (utg.) *Studier i svensk språkhistoria, 5: förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia, Umeå 20-22 november 1997*, Umeå: Institutionen för litteraturvetenskap og nordiska språk vid Umeå Universitet, s. 411–421.
- Schumann i *Lübeckische Blätter* 2. mars 1890, s. 1.
- Skielderup, Jens, 1905 [1572]: *En Christelig Undervisning aff den hellige Skriff / om hvad en Christen skal holde / om Affgudiske Billeder oc Stykker udi Kirckerne*. Christiania: Det Mallingske Bogtrykkeri A/S [København 1572].
- Sørli, Mikjel (utg.), 1957: *Bergens Fundas*. Bergen: J.D.Beyer Boktrykkeri.
- Taranger, Absalon (utg.), 1912: *Norges gamle love, anden række, 1388-1604, første bind, a. tekst*. Christiania: Grøndahl & Søn.
- Aasen, Ivar, 1912: *Samtale imellem to Bønder. Fyrste stykket paa Landsmaal*. Med etterskrift av Torleiv Hannaas. Bergen: Gula Tidend Prentesmidje.

Utrykte Kilder

Universitetsbiblioteket i Bergen

Bergen Fundas: Ms.157

Nabobøker: Ms. 211–214

Det kongelige bibliotek i København

Bergen Fundas/Michel Hofnagels opptegnelser: Kallske sml. Nr. 591.4to og Ny kgl.S.1551 4°

Den norske So: Kallske sml. Nr. 591.4to og Gl. kgl. S. 2836 4o.

Lübecks byarkiv

Samtaletekst: Bgf. 1418.

Tospråklig brevveksling: Bgf. 514

Oversatt grunnbrev: Bgf. 708

Norsk sitat i tysk vitneutsagn: Bgf. 780

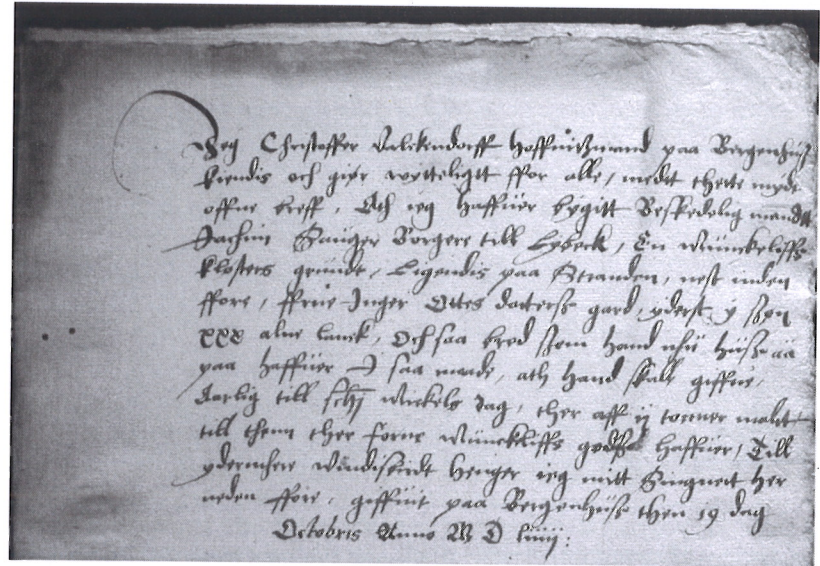
Bergen byarkiv

Nabobøker: Nordlandshandelsarkiver, Ha 640, 641, 644.

Vedlegg

Lübecks byarkiv, Bergenfahrerarchiv, 708. Datert 1555. Hvis en sammenligner med skriftprøver på sekretærenes håndskrifter hos Bruns (1939:55), ser en at det er mulig at Blasius Tancke, som var i Bergen fra 1560-1561, er den som har stått for avskrifter og oversettelser.

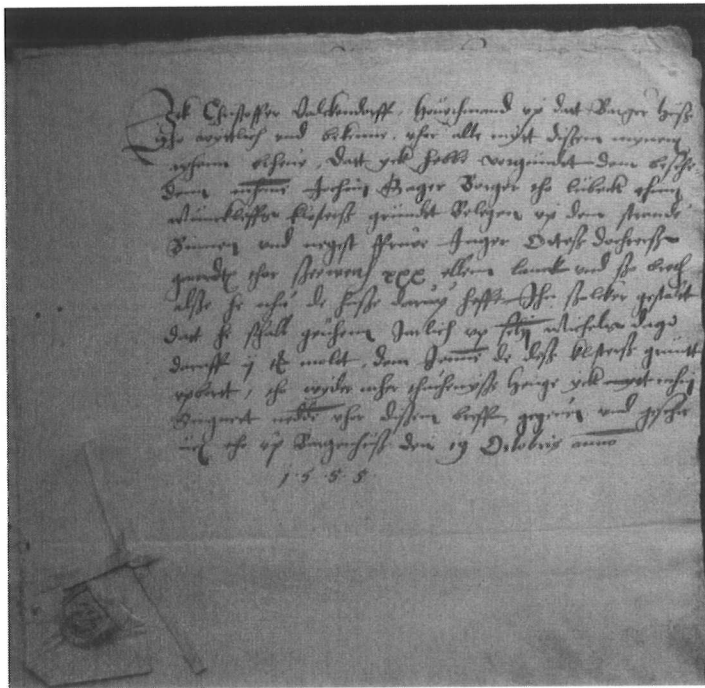
Norsk dansk tekst:

Jeg Christoffer Valckendorff hoffuitsmand paa Bergenhuß / kiendis och gjør wytteligg
ffor alle, medtt thette mydt / offne breff, Ath ieg haffuer bygitt Beskedelig mandtt /
Jachim Sauger Borgere till Lybeck, En Munckeliffs / kløsters grundt, Ligendis paa
Stranden, nest inden / ffore, ffriue Inger Ottes dotterß gard, yderst y Bøn / xxx alne lanck,
Och saa bred ßom hand nhu huße åå / paa haffuer I saa maade, ath hand skall giffue, /
Aarlig till schj~ Mickels dag, ther aff ij tonner maltt / till thenn ther forne Munckeliffs
godß haffuer, Till / ydermheer Windsbirdt henger ieg mitt Singnett her / nedden ffore,
giffuit paa Bergenhuß then 19 dag / Octobris Anno M D Liiiij :

Tysk tekst:

Ick Christoffer Valckendorff, hauechmand vp dat Barger huß / dho wyttlich vnd bekenne, vhor alle mytt dißem mynem / apnenn brheue, datt yck hebbe vorgundtt dem besche= / denn mhann Jochim Sager Borger tho lübeck ehnn / Munckleffs klosterß grundtt Belegen vp dem strande / Binnen vnd negest ffruve Inger Otteß dochterß / gaardt~ thor ßeewenh xxx ellenn lanck vnd ßo breth / alße he nhu de huße darup hefft Ihn ßolcker gestalet / datt he schall geuhenn Jarlich vp schj~ Michelis dag / daraff ij tj moltt, dem Jenne~ de deß klosterß gruntt / vpbartt, tho wyder mher thuchenyße henge yck mytt inhij / Singnett nedde vhor dißem breff, gegeuen vnd geschr / eu~ the vp Bargarhuß den 19 Octobris anno / 1555

[Jeg Kristoffer Valkendorf, hovedsmann på Bergenhus, bekjenner og gjør sant for alle, med dette mitt åpne brev, at jeg har leid en av Munkeliv klostres grunner til Joakim Sager, borger i Lübeck. Grunnen ligger på Stranden, rett innenfor Fru Inger Ottedatters gård. Ut i sjøen er den 30 alen lang, og den er så brei som husene som står der er. Den årlige leien er to tønner malt, og skal betales til den som har det før nevnte Munkliv klostres gods. Leien skal betales på St. Mikkels dag (6. desember). Som bevis for leieavtalen henger jeg seglet mitt nedenfor dette brevet, som er skrevet på Bergenhus den 19. oktober 1555]